

MÕISNIKE SUHTUMINE TALUPOEGADE VÕLGADESSE LIIVI- JA EESTIMAAL 17.–19. SAJANDIL (1820. AASTATENI)*

Marten Seppel

Aadli üheks armastatud argumendiks pärisorjuse kaitsel oli, et mõisnike endi huvides polevat talupoegi liialt kurnata. 1804. aastal osutab H. Fr. Tiebe, et Liivimaal tuntakse vanasõna: *wenn der Bauer nichts hat, so hat der Herr auch nichts*.¹ Sama põhimõtet silmas pidades selgitas 18. sajandi teisel poolel näiteks Saaremaa rüütelkond enesekaitseks: talupoja rahuldavast majanduslikust seisundist oleneb ka tema härra hüvang, mistõttu talupoja laostumine tähendavat ka mõisniku laostumist. Talupoegadelt ei saa nõuda isegi mitte kõiki vakuraamatus lubatud andameid ja orjusi, vaid ainult nii palju, kui seda laseb iga üksiku talupoja majanduslik kandejõud.²

Aadli retoorika põhines seega selgel ratsionaalsel loogikal. Majanduslikult mõtlev mõisnik ei saa talupoja väljakurnamist endale lubada, kuna maksu- ja töövõimetu talupoeg oleks puhas majanduslik kahju. Sellisele arusaamale on tegelikult ajalookirjanduseski omistatud argumendi kaal.³

* Artikkel on valminud ETFi grandi 5710 raames.

¹ Hermann Friedrich Tiebe, *Lief- und Esthlands Ehrenrettung gegen Herrn Merkel und Petri* (Halle, 1804), 84.

² Evald Blumfeldt, *Saaremaa revisjoni- ja reguleerimistööd 1765–1828*, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised, 30 (Liber saecularis) (Tartu, 1938), 97–98; head näited samuti: [*Kurländischer*] *Landtagsschluß vom 18ten März 1808* (Tartu Ülikooli Raamatukogu (TÜR), Est. A-568); [Franz Ulrich Albaum], *Ueber die freye Ein- und Ausfuhr des Getraides in Betracht Estlands: ein Beytrag zu des Hrn. Reimarus Untersuchung der wichtigen Frage von der freyen Ein- und Ausfuhr des Getraides* (Riga, 1772), 30; Ilo Sildmäe, *Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil*, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 122 (Tartu, 1962), 154.

³ Vt nt Roger Bartlett, “Serfdom and state power in Imperial Russia”, *European History Quarterly*, 33, 1 (2003), 29–64 (31); Antti Kujala, *The crown, the nobility and the peasants 1630–1713. Tax, rent and relations of power*, *Studia Historica*, 69 (Helsinki, 2003), 30–31; David Moon, *The Russian peasantry 1600–1930. The world the peasants made* (London, New York, 1999), 94, 117; Jaan Undusk, “Retooriline sund eesti nõukogude ajalookirjutuses”, *Võim & kultuur*, koost. A. Krikmann, S. Olesk (Tartu, 2003), 60–61; Enn Tarvel, *Adratalupoegade olukorrast Lõuna-Eestis XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul* (Tallinn, 1964), 73.

Kui kaugemale tohib aga selliselt lähtekohalt minna? Ilma empiiriliste pidepunktideta ja üksnes ratsionaalsele selgitusele toetudes on suur oht kalduda mõisniku-talupoja suhteid liialt lihtsustama. Näiteks kirjutab Edgar Melton, et kui talupojad hakkasid oma kohustuste, eriti teotöö täitmisel äkki tõrkuma, ei olnudki mõisnikel selle vastu mingeid häid lahendusi. Kuna talupoeg mõisa sunnivahendeid (*herrschaftliche Gewalt*) ei aktsepteerinud, isegi kui mõisnik kasutas neid seaduslikes piirides, võis neid rakendades tekkida hoopis oht, et talupojad pagevad või täidavad oma kohustusi veelgi vähem.⁴ Selle loogika järgi ei oleks mõisnikud saanud sunnivahendeid kasutada ka talupoegade võlgade sissenõudmisel, mis aga omakorda kinnitaks Saaremaa rüütelkonna väidet, et talupojalt nõutakse ainult vastavuses tema maksejõuga. Majanduslikust otstarbekusest lähtuvalt ei oleks mõisnikud tohtinud talupoegi võlgade kättesaamiseks kuidagi üleliigselt pigistada, kuna see võinuks ju ühelt poolt talupojad laostada ning teiselt poolt sundida neid passiivsele vastupanule või pagema ajada. Kas mõisad lähtusid talupoegadelt võlgade sissenõudmisel aga ka tegelikult nii järeleandlikust positsioonist? Tegemist on vägagi printsiipiaalse küsimusega mõisa ja talurahva suhetes.

Mida ütleb antud probleemi kohta senine historiograafia? 1930. aastal kirjutab Juhan Vasar oma doktoritöös, et 17. sajandi teisel poolel enne reduktsiooni olid paljudes Liivimaa mõisates talupoegade kohustused seatud kõrgemale, kui talupoegade tegelik kandevõime võimaldanuks. Seetõttu jäi talupoeg sageli ühe osa oma koormistest paljudeks aastateks mõisnikule võlgu, kuni ta suutis selle mõnel heal saagiaastal tasuda või see mõisniku poolt kustutati.⁵ Sarnast seisukohta väljendas paarkümmend aastat hiljem ka Arnold Soom. 17. sajandi Eestimaa ja Põhja-Liivimaa vakuraamatutes ära näidatud talupoegade koormised olnud üksnes normid. Tegelikuses ei laekunud andamid vakuraamatus ettenähtud suuruses peaaegu kunagi. Talupoegade vaesuse tõttu jäid nad pidevalt väikese või mõnikord isegi küllalt suure osa oma andamitest võlgu. Kuna uued võlad tulid pidevalt peale, oli vanade võlgade õiendamine talupoegadele

⁴ Edgar Melton, "Gutsherrschaft im ostelbischen Deutschland und in Rußland. Eine vergleichende Analyse", *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, hrsg. von J. Peters (Berlin, 1997), 29–43 (32).

⁵ Juhan Vasar, *Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678–1684* (Tartu, 1931), 212; Juhan Vasar, "Karl XI talupoegadekaitse põhialuste väljakujunemine Liivimaal a. 1681–1684", *Ajalooline Ajakiri* (1931), 129–143 (130). Juba 18. sajandi teise poole kontekstis kirjeldab J. Vasar aga, et enamik mõisaid nõudis talupoegadelt kõiki võlgasid suure valjusega sisse, vt *Eesti rahva ajalugu*, toim. J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, vihik 12 (Tartu, 1935), 1361.

enamasti raske. Nõnda oli talupoeg mõisa pidev võlgnik ning aeg-ajalt oli mõis sunnitud vanad võlad tühistama.⁶

Erinevalt Vasarast ja Soomist ei ütle Elina Öpik otse, et mõisnikud tavatsesid talupoegade vanu võlgu kustutada. Küll on ka tema veendunud, et Eesti- ja Liivimaa mõisates 17. sajandi lõpus kehtinud koormiste normid ületasid sageli talumajandite reaalse kandejõu, mis aga ilmtingimata ei tähendanud talumajandi laostumist. Sageli jätnud mõisnikud sellistel juhtudel lihtsalt osa koormistest talupoegadele võlgu, reserveerides endile võimaluse võlg mõnel paremal, saagikamal aastal tagantjärele sisse nõuda. Kuigi mõnikord kogunesid koormisevõlad aastate jooksul sellises ulatuses, et nende kättesaamine osutus peaaegu võimatuks, eelistasid mõisnikud siiski niisugust süsteemi koormiste normi talumajandi tegelikule kandejõule vastavusse viimisele.⁷

Analoogseid mõtteid on 18. sajandi teise poole kontekstis esitanud ka August Traat. Mõisakoormiste ja riigimaksude surve all olevat eramõisate talupojad kiiresti vaesunud ning mõisnikel tulnud neid järjest rohkem näiteks toidu- ja seemnevilja ning veoloomade andmisega abistada. Nõnda sattunud talupojad üha suuremasse võlasõltuvusse, kuigi paljudel juhtudel ei jäänud mõisnikel muud üle kui laenuks antud vili ja raha tagasisaamise lootuseta n-ö korstnasse kirjutada.⁸

Oluline on osutada, et nii J. Vasar, A. Soom, E. Öpik kui A. Traat esitavad oma sellekohased väited mitte mõnda konkreetset kaasust kirjeldades, vaid üldistatult kui mõisnike käitumismudelit. Veel enam, ükski nendest autoritest ei esita oma mõttekäigu juures ühtegi viidet, pidades nähtavasti sellist talupoegade võlgade akumulereerumist ja seejärel mõisnikepoolset võlgade tühistamist elementaarseks praktikaks. Üldse peab senist historiograafiat kommenteerides osutama, et kuigi viimase viiekümne aasta jooksul on Eesti- ja Liivimaa talupoegade koormised, maakasutus, kandevõime ja laiemalt majanduslik olukord 16.–19. sajandini väga põhjalikku käsitlemist leidnud, on talupoegade võlgadele samal ajal üllatavalt vähe tähelepanu osutatud. Kindlasti oleks aga talupoegade majandusliku toimetuleku hindamisel üheks võimaluseks hinnata ka nende võlgnevuse astet.⁹

⁶ Arnold Soom, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert* (Lund, 1954), 206.

⁷ Elina Öpik, *Talurahva mõisavastane võitlus Eestis (Põhjasõja esimesel poolel 1700–1710)* (Tallinn, 1964), 22–23.

⁸ August Traat, *Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalismi lagunemise perioodil*, Diss. cand. jur (Tartu, 1955), 130.

⁹ Vt ka William W. Hagen, "Subject farmers in Brandenburg-Prussia and Poland: village life and fortunes under manorialism in early modern Central Europe", *Serfdom*

Kuigi talupoegade võlgnevusega seotud küsimusi on seni väga vähe lähemalt vaadeldud, ei tulene see kindlasti allikate nappusest. Pigem vastupidi – alates eriti 17. sajandi keskpaigast on talupoegade võlgade kohta säilinud arvukalt mõisate poolt koostatud aruandeid. Nende analüüsimist raskendab siiski asjaolu, et selliste võlaregistrite suurest arvust hoolimata on need enamasti leitavad hajutatult mingi aasta või lühikese ajaperioodi osas ühe mõisa kohta ning siis teiste aastate osas teise mõisa kohta. Selliseid talupoegade võlgade üle arvepidamisi, mis näitaksid talupoegade võlgade dünaamikat ühe mõisa piires pikema aja jooksul, on säilinud väga vähe. Need üksikud leiud (nt Raadi mõisa kohta 1670–93, Sagadi mõisa kohta lünkadega 1741–1819) moodustavadki käesoleva artikli keskseima allikabaasi. Ülejäänud juhuslikumad talupoegade võlaloetelud pakuvad aga kahtlemata olulist võrdlust ja toetust.

Käesoleva artikli eesmärgiks ongi esitada talupoegade säilinud võlaruannetele kolm omavahel väga tihedalt seotud küsimust: kas talupoegade võlad aasta-aastalt akumuleerusid; kas talupoegade võlad mõisa järeleandmise tulemusena kadusid; ning kas ja kuivõrd rangelt nõudis mõis talupoegadelt sisse eelmiste aastate võlgasid.

Talupoegade võlgnevuse ulatus

Talupoegade võlaruandeid analüüsid ilmneb, et talupoegade suutlikkus oma koormisi tasuda varieerus mõisati väga suurel määral ja sõltus loomulikult ka aasta saagikusest ning teistest teguritest.¹⁰ Võlgu jäämine, nii igaaastaste andamite kui kevadiste toetuslaenude eest, on olnud väga tavaline, mis osas ei näi olevat suuri erinevusi 17. sajandi või 19. sajandi alguse vahel. Siiski on igas vallas ühed talupojad saanud oma mõisakoor-

and slavery. studies in legal bondage, ed. by M. L. Bush (London, New York, 1996), 296–310 (305).

¹⁰ Senisest historiograafiast leitavad konkreetset arvud peavad talupoegade võlastumise ulatuseks 1–2% kuni 50%, vt Enn Tarvel, *Adramaa. Eesti talurahva maakasutuse ja maksustuse alused 13.–19. sajandil* (Tallinn, 1972), 99–100; Vassili Dorošenko, *Otšerki agrarnoi istorii Latvii v XVI veke* (Riga, 1960), 235, 241; Edgars Dunsdorfs, *The Livonian estates of Axel Oxenstierna* (Stockholm, 1981), 96; Soom, *Der Herrenhof*, 358–360; Ülle Liitoja-Tarkiainen, *Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil* (Tartu, 2000), 194–195. Historiograafiaga võrdselt varieeruvat pilti pakuvad ka allikad, vrd nt Latvijas Valsts Vēstures Arhivs (LVVA), f. 7349, n. 2, s. 50, l. 2–9, 32–33 (Uxkelsche Hoffes Rechnung derer Pawren Einnahme und Aufgabe, 1662–1663); Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 909, n. 1, s. 142, l. 21p–25 (Uxkelschen Baur Schuldt von Ao 1667 biß 1671); Riksarkivet (RA), Ekonomiståthållarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Rathßhoff Restantien Register von Ao 1670 biß den 15. Aprill Ao 1688); EAA, f. 567, n. 3, s. 1, l. 16p–20, 35p–37 (Restlångde derer Ludenhoffsche Bauren pro Annis 1718, 1719 & 1720 Schulden).

mistega küllaltki nõutaval tasemel hakkama, samal ajal kui teistel on tekkinud suuremad võlad. Näiteks oli Raadi mõisa talupoegade 1688. aasta võlaregistri järgi 52 talupidamisest silmatorkavalt suur võlakoorem 6 talupidamisel (12%), samal ajal 32 talul on olnud see minimaalne (nt väike hinnuse võlg munade näol vms). Ülejäänud 14 talupidamist kuulusid kuhugi vahepeale – olid mitte väga suure, kuid ka mitte väikse võlakoormaga.¹¹

Kindlasti aga polnud talupoegade suutatus oma koormisi tasuda totaalne. Kui K. Ph. M. Snell märgib 18. sajandi lõpus, et kogu maal on ainult väheseid talupoegi, kes pole oma härra juures nii sügavale võlgadesse langenud, et võiksid loota oma eluajal neist vabaneda,¹² siis selle väitega ei luba samast ajast pärit talupoegade võlaaruanded kuidagi nõustuda. Tegelikult kohendab Snelli väidet natuke juba J. Ch. Petri, asendades oma eestlastest rääkivas raamatus “kogu maa” väitega, et “iga mõisa” all leiduvat vaid väike osa suurte võlgadeta talupoegi.¹³

Tegelikult näitavad 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi talupoegade võlaregistrid, et iga mõisa all elas tõesti tavaliselt vähemalt paar, sageli ka rohkem, talupoega, kes tulid igal aastal toime ilma suuremate võlgujäämisteta. Mõisnike jaoks olid oma koormisi ja kohustusi korrektselt kandvad talupojad kahtlemata soovitud ehk nn headeks talupoegadeks.¹⁴ Mõnes mõisas on püsinud isegi kogu talupoegkonna võlakoormus silmnähtavalt madalal. Kui 1804. aasta talurahvaseaduse järgi pidi iga Liivimaa mõisnik esitama maamõõdu-revisjonikomisjonile muuhulgas ka talupoegade võlgade aruande, siis näiteks major von Rosenkampff selgitas nii oma Kaarepere mõisa kui Kärksi karjamõisa puhul, et tema talupoegadel viljavõlgasid pole ning võetud laenuid on sügiseti alati õiendatud.¹⁵ Ka Vorbuse mõisa valdaja leskproua von Hübner teatas komisjonile, et talupoegade võlaregistri esitamine pole vajalik, kuna tema talupoegade võlad on tühi-

¹¹ RA, Ekonomiståthållarens i Dorpat G. A. Strömfelts kontor:23 (Rathßhoff Restantien Register von Ao 1670 biß den 15. Aprill Ao 1688). Et võlaregistrisse kantud 52 talupoja näol oli tegemist kõigi valla talupoegade ja mitte ainult võlgnikega, seda kinnitab võrdlus samaaegse vakuraamatuga: Livland Revisionsjordebok 1690. Dorpats krets (Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Baltika, FM 3922).

¹² Karl Philip Michael Snell, *Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee* (Jena, 1794), 174.

¹³ Johann Christoph Petri, *Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gewälde von Ehstland. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten, Erster Theil* (Gotha, 1802), 398–399.

¹⁴ Vt nt EAA, f. 278, n. 1, s. XVI:41h, l. 155; EAA, f. 1324, n. 1, s. 209, l. 1 (Baur Vorschuß Berechnung von Saggad fürs Jahr 1789).

¹⁵ EAA, f. 567, n. 2, s. 13, l. 6 (Kaarepere mõisa talupoegade koormiste aruanne, 3.07.1805); f. 567, n. 2, s. 41, l. 6p (Kärksi karjamõisa talupoegade koormiste aruanne, 20.07.1805).

sed ja nende tagasinõudmisega pole kunagi probleeme.¹⁶ 1805. aasta seisuga puudus Roela 69 talupojast 28-l eelmiste aastate andamite ja toetuslaenude võlgnevus täielikult ning ülejäänutest kaheksal oli see väike.¹⁷

Teisalt leidis mõisaid, kus talupoegade üldine võlakoormus oli küllaltki suur. Vana-Kuuste 70 talupojast polnud 1805. aasta seisuga mingeid vilja- ega rahavõlgnevusi aastate 1800–04 eest vaid üheksal talupojal ning ligi pooled talupojad (32) olid suurvõlgnikud.¹⁸ Haage talupoegade võlgade nimekiri aastate 1798–1805 kohta näitab võlgnevusi kõigi mõisa all elanud kuue talupoja puhul, kuigi kõige väiksemal võlglasel oli jäänud seitsme aasta jooksul kokku tasumata ainult 3 1/6 vakka rukist, 1 vakk kaera ja 1,60 rubla. Mõisa kõige suuremates võlgades oleva talupoja võlg oli aga 48 vakka rukist, 30 vakka otra ja 23,70 rubla.¹⁹

Kui talupojad olid juba oma koormiste ja võetud avanssilaenude eest mõisale võlgu jäänud, siis küsimuseks on, kas aasta-aastalt nende võlad tõesti järjepanu akumuleerusid, nii nagu seda kujutab ette senine historioograafia. Seda väidet saab tegelikult küllaltki lihtsalt kontrollida. Juba need talupoegade võlaaruanded, mis kajastavad võlgasid vähemalt kahe-kolme järjestikuse aasta lõikes, peaksid ära näitama, kas talupoegade võlad on aritmeetiliselt üha kasvanud. Sellist igaaastast talupoegade võlgade astmelist suurenemist allikad aga ei kajasta.

Raadi mõisa võlaregistrisse on kantud talupoegade võlgnevused kokkuvõtvalt ajavahemikust 1670–87, kusjuures aastate 1683–87 osas on võlgnevusi näidatud aasta-aastalt. Kui arvata, et tasumata võlad pidevalt akumuleerusid, peaksid talupoegade 12 aasta võlad olema (1670–82) aritmeetilise keskmise järgi (st arvestamata, et võlastumine polnud igal aastal ühesuurune) summaarselt üle kahe korra suuremad kui viie aasta võlad (1683–87). Register näitab aga kindlalt vastupidist pilti. Tegelikuses moodustavad talupoegade võlad aastatest 1670–82 enamiku võlaartiklite puhul üle kahe korra väiksemaid summasid kui perioodist 1683–87.²⁰ Seega mingisugust üldist võlgade akumuleerumist pole toimunud.

¹⁶ EAA, f. 567, n. 2, s. 197, l. 4p (Vorbuse mõisa talupoegade koormiste aruanne, 21.07.1805).

¹⁷ EAA, f. 567, n. 2, s. 21, l. 19–21p (Verzeichniß sämtlicher Vorschuß und Gerechtigkeits Restantien der privat Rojellschen Bauerschaft, 3.07.1805).

¹⁸ EAA, f. 567, n. 2, s. 86, l. 45–46p (Vorschuß und Gerechtigkeits Restantien der privat Alt Kusthoffschen Bauerschaft von 1800 bis 1804, 23.06.1805).

¹⁹ EAA, f. 567, n. 2, s. 201, l. 6 (Haage talupoegade võlgade spetsifikatsioon 1798–1805).

²⁰ RA, Ekonomiståthållarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Rathßhoff Restantien Register von Ao 1670 biß den 15. Aprill Ao 1688).

Raadi mõisa olukorraga sarnane pilt avaneb ka teisi võlaregistreid analüüsid. Isegi nendes valdades, kus talupoegade üldine võlakoormus on olnud silmatorkavalt kõrge, pole toimunud võlgade kuhjumist, vaid talupoegade võlasummad on käinud pidevalt üles ja alla.²¹ Pikaajalistest talupoegade võlgade aruannetest nähtub väga sageli, et natuke suurem võlg võis talupojal olla jäänud ammusest ajast, vahepealsetest aastatest pole ta praktiliselt midagi võlgu ning näiteks paari viimase aasta eest on taas suuremad võlgnevused. Borghoffi (Borrishof) võlaraamatu järgi on aastate 1626–48 puhul jäänud mõnel talupojal nii andamite kui toetuslaenu eest võlgnevusi veel aastatest 1626–29, kuid vahepealsetest aastatest 1630–35 polnud kellelgi enam mingeid võlgu.²² Luua mõisa 19 talupojast olid oma 1713. aasta viljaandamite eest veel 1720. aastaks võlgu kaks talupoega, kuid 1714. aasta eest polnud viljavõlgasid üleval enam isegi mitte neil. Kokku oli kõigi Luua talupoegade viljaandamite võlgnevus 1713.–17. aastate eest ainult 7 vakka rukist, 19 vakka otra ja 13,5 vakka kaera. See ei saanud aga tuleneda Luua talupoegade madalast maksukoormusest, sest viimase kolme aasta eest (1718–20) olid talupoegade võlad kokku 84 vakka rukist, 79,25 vakka otra ja 39,5 vakka kaera.²³

Kuhu kadusid talupoegade võlad?

Talupoegade võlaaruanded näitavad niisiis selgelt, et talupojad on varasemate aastate võlgadest järk-järgult vabanenud ning suurt võlgade akumuleerumist aastakümnete jooksul pole kindlasti toimunud. Senine ajalookirjandus lubaks talupoegade vanade võlgade kadumist seletada sellega, et mõisnikud kirjutasid neid järjest korstnasse. Niisugune järeldus veenaks aga ainult siis, kui talupoegadel vanu võlgu tõesti enam üldse üle-

²¹ Nt Rutikvere talupoegade rahavõlg 1814. aastal oli keskmiselt 90 rbl (ulatudes mõnel talupojal koguni 170–195 rublani), kuid 1817. aasta lõpuks oli see peaaegu kõigil talupoegadel oluliselt vähenenud. Talupoegadelt oli nõutud ka suurel hulgal lisateopäevi (jalapäev 30 kop ja hobusepäev 50 kop), nii et keskmiselt olid talupojad nüüd võlgu 51 rbl: EAA, f. 2471, n. 1, s. 156 (Geld-Schulden des Ruttigferschen Bauern pro 1815, 1816 und 1817).

²² EAA, f. 278, n. 1, s. XV:8, l. 132–138p (Copia von der Borghoffschen Bauren Schuldt von Ao 1642 biß Anno 1648, 1.02.1674).

²³ EAA, f. 567, n. 3, s. 1, l. 35p–39 (Restlängde der Ludenhoffschen Bauren wegen ihrer Schuldig gebliebene Gerechtigkeit de Annis 1713 bis 1717 inclusive so sie schuldig zu sein zugestanden, d. 28. Aug. 1720); Analoogset pilti pakub: EAA, f. 567, n. 2, s. 43, l. 18p–23p (Schuldregister derer Sadjerwschen Bauern pro Anno 1791 bis pro 1805); vt ka Vassili Dorošenko, “Hozjaistvennaja otšetnost Lifljandskihh imenni v XVIII veke: mõznõi arhiv iz Mazstraupe”, *Istotšnikovedtšeskie problemõ istorii narodov Pribaltiki*, otv. red. A. K. Biron (Riga, 1970), 153–201 (164).

val ei oleks. Selgus aga, et talupoegadel oli võlgu veel isegi paarikümne aasta tagant. Näiteks on Borghoffi võlaraamatus aastate 1642–48 puhul ümber kirjutatud talupoegade 1620. aastate lõpu laenu, mis olid tehtud veel nende isade poolt ja seda juba hinge heitnud mõisahärra ajal.²⁴ Samuti tuleb mitmetest mõisnike ütlustest selgelt välja, et nad on talupoegadelt selliseid aastatetaguseid võlgnevusi jätkuvalt nõudnud.²⁵ Nõnda kirjutas Rannu ja Valguta kroonumõisate rentnik 1732. aastal Liivimaa asehaldurile, et talupojad tasuvad senimaani seda 600 vakka rukist, mis ta nende ülalpidamiseks 1717. ja 1718. aastal Riias ostis, kuid mille eest on talupoegadel endiselt üsna suured võlgnevused.²⁶

Samas ei luba allikmaterjal lõplikult väita, nagu poleks talupoegadele nende võlgade asjus järeleandmisi või kinkimisi üldse tehtud.²⁷ Näiteks selgitasid nii Raanitsa kui Kivijärve mõisnikud 1805. aastal Liivimaa maamõõdu-revisjonikomisjonile, et talupoegade eelmiste aastate võlad ei ole suured, kuna need on neile osaliselt või täielikult kingitud.²⁸ 1768. aasta Pajusi mõisa talupoegade avanss-laenude spetsifikatsioonist aga selgub, et 84 talupojast 17 ei pidanud täiel määral tagasi maksma (*Erlassen*) kevadist toetuslaenu, mis moodustas laenude kogusummast ligi 10 protsenti. Nendest kustutatud laenudest moodustas aga ligi neljandiku kupja võlg (12 vakka rukist, 1 vakk otra ja 3 vakka kaera), mis oli likvideeritud täies mahus. Teine talupoeg, kellel oli samuti teistest suurem toetuslaen

²⁴ EAA, f. 278, n. 1, s. XV:8, l. 132–138p (Copia von der Borghoffschen Bauren Schuldt von Ao 1642 biß Anno 1648, 1.02.1674). 1682. aastal oli üks Viiratsi talupoeg võlgu veel 1658. aastast, kui ta isa oli hobuste ostmiseks mõisast laenu saanud: EAA, f. 567, n. 3, s. 83, l. 15.

²⁵ Vt nt vanade võlgade laekumiste kohta Kastre ja Ahja mõisas: EAA, f. 1, n. 1, s. 74, l. 1–16 (Register was auff Anno 1668, 69 und 70 Restantzien eingekommen und dieses Ao 71 Jahr zu Rechnung geführt); EAA, f. 1, n. 1, s. 76, l. 103–103p (Register was die Baurn auff unten Specificite Jahren geliehenen Schuldt bezahlet haben, 1673).

²⁶ EAA, f. 567, n. 3, s. 51, l. 76p–77 (B. v. Campenhausen Liivimaa asehaldurile, 23.09.1732). Vt ka EAA, f. 882, n. 1, s. 38, l. 22, 23, 25 (Viru-Nigula kihelkonnakoguduse kohus, sissetulnud kirjad, juuli 1822).

²⁷ Nt juhtudel nagu Raadi 1688.–1689. aasta võlaregistris: “Liuscke Tenno, surnud, maa on tühi, võlgade osas ei mingit lootust” (*om skulden ingen förhopning*): RA, Ekonomiståthållarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Raadi Restantie Register, prod. dn 1693).

²⁸ Kivijärve mõisas toimus see aga seoses uue pärushärra saabumisega mõisa kolme aasta eest ehk selgelt erakorralise sündmuse tõttu: EAA, f. 567, n. 2, s. 157, l. 10 (Kivijärve mõisa talupoegade koormiste aruanne, 4.07.1805); EAA, f. 567, n. 2, s. 94, l. 7p (Vezeichnet der Bauer Schulden von Neuhoff, 22.06.1805); vt ka EAA, f. 567, n. 2, s. 13, l. 6 (Kaarepere mõisa talupoegade koormiste aruanne, 3.07.1805); f. 567, n. 2, s. 41, l. 6p (Kärksi karjamõisa talupoegade koormiste aruanne, 20.07.1805).

tühistatud, oli uusasunik.²⁹ Neil kahel juhul ei tulenenud võlgade asjus järeleandmine seega kindlasti mitte võlgade lootusetust kuhjumisest. Paraku ei luba allikas ülejäänud 15 talupoja puhul oletada, mis põhjustel nende võlg kustutati.

Jääb niisiis küsimus, kas talupoegadele võlgade kinkimise näol oli tege mist üldise fenomeniga, mis iseloomustas mõisa ja talupoegade vahelisi majanduslikke suhteid, või olid sellised järeleandmised pigem erandli kud.

Kui Pajusi võlaregistrist ei tulnud veel kõige selgemalt välja, et lootus saada võlg kustutatud oli ennekõike mõisaga lähedalt seotud talupoega del, ilmneb see asjaolu palju ilmekamalt Sagadi mõisa talupoegade võla raamatutest aastatest 1741–50, 1786–94, 1806–08, 1818–19. Neid on peetud üsnagi põhjalikult, nii et iga talupoja juurde on enamasti märgitud, kuidas ta oma võlgu on tasunud.³⁰ Nimetatud 24 aasta jooksul leiab võlgade kinkimiste kohta aga ainult kuus märget, mis kõik pärinevad 1786. ja 1787. aastast. Seejuures on kolmel juhul kinkimise põhjus ka nimetatud. Nõnda on 1786. aastal kingitud Micko Juryle tema võlast kuus vakka otra, kuna mees oli rehepapp (*ihm als Rienkerl*). Järgmisel aastal on mõis kinkinud Wana Kubja Hansule juulikuus avansslaenuna saadud kaks vakka rukist, kuna ta oli külakupjana hästi teeninud (*ihm geschenkt für die Aufsicht als Kula Kubjas*). Samal aastal on kolm tündrit kingitud otra arvestatud maha Kaspri Juhani võlast, mille põhjuseks on antud mehe mahapõlenud talu pidamine. Ülejäänud kolme kinkimisjuhtumi puhul pole küll põhjuseid otseselt selgitatud, kuid nagu selgub võlgnike nimedest, oli üks külakubjas ja teine metsavaht.³¹

Kõige kaalukamaks argumentiks talupoegadele võlgade kinkimise kui tavapärase praktika kohta võib pidada J. Vasara poolt refereeritud Liivimaa reduktsioonikomisjoni sekretäri M. Strokirchi märgukirja 1682. aastast, kus too märgib, et olevat üldine nähtus, et eramõisate omanikud panevad oma talupoegadele peale suuremaid kohustusi, kui need täita jõuavad. Seetõttu tekkivat talupoegadel maksuvõlad, mis neile aga sageli kingitakse.³² M. Strokirchi kirjeldusse võib suhtuda aga kriitiliselt, kuna Strokirch ei esita seda väidet mitte mingisuguse ametliku teadaandena, vaid ainult retoorilisel eesmärgil, et paremini argumenteerida, miks ei

²⁹ EAA, f. 1348, n. 2, s. 169, l. 11p–17 (Vorstretchungs Specification des privaten Guthes Payus pro 1768).

³⁰ EAA, f. 1324, n. 1, s. 201, 202, 205–207, 209–218 (Sagadi mõisa arhiiv).

³¹ EAA, f. 1324, n. 1, s. 205, l. 9p–12 (Baur Schuld-Buch von Jahr 1786); EAA, f. 1324, n. 1, s. 206 (Baur Vorschuß berechnung von Saggad fürs Jahr 1787).

³² Vasar, “Karl XI talupoegadekaitse”, 140–141.

tohiks redutseeritud mõisates kroonutalupoegade tulevase makse senistest kõrgemaks hinnata – eeldatavalt hakkavad rentnikud erinevalt eramõisnikest kõiki vakuraamatuis ülestähendatud makse talupoegadelt pikemata sisse nõudma.

Strokirchi jutuga sobib aga tõesti kokku E. Dunsdorfsi leid kantsler Axel Oxenstierna kirjavahetusest oma Liivimaa valduste ülemvalitsejaga 1637. aasta juulis. Nimelt küsis viimane kantslerilt kirja teel nõu, mida teha siis, kui talupojad pole võimelised oma võlgasid õiendama. Oxenstierna vastas, et talupoegade ruineerimise vältimiseks võib need võlad kustutada, kuid nii, et sellest talupoegi ei informeerita.³³

Siiski, pidades silmas nii 17. sajandi kui hiljem 18.–19. sajandi alguse talupoegade võlaregistrites pigem üksikutel juhtudel ette tulevat märget võlgade tühistamise kohta, ja seda, et samades aruannetes on mitmetel kordadel säilinud veel väga vanu võlgu, mida pole aastaid tühistatud, ei tundu Strokirchi ja Oxenstierna kirjad piisavad, tõestamaks väiteid mõisate tavapärasest praktikast talupoegade võlgade kustutamisel. Vastupidi, olemasolevad konkreetset näited mõisnike selliste sammude kohta lubavad pidada neid pigem erakordseteks sündmusteks.

Võisiku pärushärra Georg von Bock kirjutas 1803. aastal keiser Aleksander I-le, et pärast seda kui ta kakskümmend aastat tagasi Inglismaalt naasis ja oma ema surma järel Võisiku mõisa üle võttis, plaaninud ta “kogu Võisiku rahva inglaseks teha” ning alustas sellest, et kinkis talupoegadele kõik nende võlad. Selle eest saanud ta aga tõreleda oma kasuisalt, salanõunik Osterwaldilt, kes olnud muidu samuti edumeelsete vaadetega mees. Kasuisa oli talle selgitanud, et “see vaid õhutab neid [s.o talupoegi] laiskusele ja minu kulul elamisele”. Bock lisab, et ennustus läinudki täppi, kuna järgmisel aastal olnud talupoegade võlgnevused veel suuremad.³⁴

Kirjeldatud episoodist ei saa küll muud välja lugeda, kui et võlgade kinkimine polnud midagi tavalist³⁵ ning kohalik aadel suhtus sellesse pigem tõrjuvalt. Pealegi koorub nii Oxenstierna vastusest kui ka Bocki

³³ Dunsdorfs, *The Livonian estates*, 94.

³⁴ Malle Salupere, “Georg von Bocki keisrikirjad”, *Kleio. Ajaloo ajakiri*, 4 (18), (1996), 12–20 (13); G. v. Bocki kohta vt ka Ea Jansen, *Eestlane muutumas ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda* (Tartu, 2007), 57–58, 122–123, 133.

³⁵ Ka 1818. aastal J. W. L. Luce poolt kirja pandud õpetlik lugu talupoegade kõrtsivestlusest ei jäta kahtlust sellise sammu erandlikkuses ja suuremeelsuses. Selles noomis vana talupoeg noori, et need julgesid teha seda pattu, et nuriseda praeguse mõisniku üle, kes aga võrreldes möödunud aegadelega olla nende jaoks nii palju teinud. Vana talumees tuletas noortele ka meelde, et praegune mõisnik “pealegi üks kord hopis wallale keik laino wilja makso pärra andis, et teie piddite hästi korda sama ja mitte ennem lainama” ([J. W. L. Luce], *Nou ja abbi kui waesus ja nälg käe on* (Tallinnas, 1818), 18–19).

kirjast väga ilmekalt välja mõisnikkonna kartus, et kui talupoegadele antakse mõista, nagu oleks neil lootust oma võlgadest niisama vabaneda, võiksid nad seda enam muutuda altiks oma kohustuste mittetäitmisele. Selle eest hoiatas mõisnikkonda 1787. aastal ka G. G. Mylich, kelle järgi leiduvat mõningaid nii “suuremeelseid” mõisnikke, kes kingivad oma talupoegadele nende võla “kas tervikuna või siis osaliselt”, kui talupojad on juba nii palju laenanud, et nad pole lõpuks enam võimelised oma võlgu tagasi maksma. Mylichi arvates saavutatakse nii ainult see, et liiderlikust talupojast tehakse veel liiderlikum, ja kes seda veel pole, siis süvendatakse vähemalt tema kergemeelsust. Kui hoolas ja kokkuhoidev talupoeg näeb, et tema hooletu ja prassiv naaber saab mõisast kergesti võlgu, mis talle hiljem kingitakse, ei näe ta arusaadavalt põhjust, miks mitte ise samuti seda kerget teed minna ning loota mõisa toetuslaenule, mis talle tulevikus kingitakse.³⁶

Tuleb rõhutada, et ennekõike kajastub allikates ikkagi mõisnike esmane püüd talupoegadelt kõikvõimalike vahenditega võlgasid kätte saada. Nagu kirjutas 1794. aastal Snell: kui talupoeg ei soovi oma lõputuid võlgasid maksta, siis on mõisnikul selleks äärmised sunnivahendid.³⁷

Talupoegade kartus saada oma kohustuste mittetäitmise ja võlgade tekkimise eest ihunuhtlust oli muidugi esmaseks mõisapoolseks sunnivahendiks.³⁸ Loomulikult pidi nii võlgade kui ka mõisaandamite tasumine toimuma võimalikult kiiresti pärast lõikust. Ilmselt olenes aga mõisast, mis ajani oma kohustuste maksmisega siiski viivitada võis. Levinud viimaseks piiriks näib olevat vana-aasta lõpp, mis ajaks pidid talupoegadel kõik võlgnevused tasutud olema. Sellise normatiivi võib leida 1789. aasta Vigala ja 1801.–04. aasta Kandle eraseadustest, mille järgi pidi külakubjas hoolt kandma, et enne aasta lõppu oleks kõik mõisa-, kiriku-, preestrivõlad ja magasivili makstud.³⁹ Krahv Mellin kirjutas 1803. aastal aga ette, et magasivõlgadega tagasimaksmise viivitusega lepitakse hiljemalt novembri lõpuni, pärast seda on magasivalitsusel õigus pandi kaudu või sunnivii-

³⁶ [Gottfried Georg Mylich], *Wiederum ein Wort zu seiner Zeit, oder Versuch einer Beantwortung der unserm Vaterlande so wichtigen Frage: Wie wohl der Landplage des jährlichen Bauernvorschusses am sichersten abzuhelfen wäre?* ([Mitau], 1787), 4.

³⁷ Snell, *Beschreibung*, 174.

³⁸ Vt nt EAA, f. 1324, n. 1, s. 205, l. 9p–12 (Baur Schuld-Buch von Jahr 1786); EAA, f. 1324, n. 1, s. 206, nr 23 (Baur Vorschuß berechnung von Saggad fürs Jahr 1787).

³⁹ *Die privaten Bauerrechte Estlands für die Gebiete von Fickel, Kaltenbrunn, Kandel und Essemäggi*, hrsg. v. G. O. Hansen, *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*, 18 (Dorpat, 1896), 25, 204–205.

sil võlg sisse kasseerida ning viivitavatele võlgnikele oma arvamise järgi kehaline või rahaline trahv määrata.⁴⁰

17.–18. sajandil oli mõisa kõige levinumaks sunnivõtteks talupoegadel võlgade kättesaamisel taludest loomade äravõtmine, mille kohta leidub ka arvukalt talupoegade kaebusi.⁴¹ Sageli on konflikt tekkinud seetõttu, et mõis ja talupojad on olnud eriarvamusel, mille eest mõni loom ikka arvestatud sai.⁴² Talupojad on korduvalt selgitanud, et mõisnik on võtnud neilt ülekohtuselt härja või hobuse, mis tegelikult pole võla suurusega kooskõlas olnud.⁴³ 1809. aasta 21. septembri Eestimaa kubermanguvalitsuse publikaat ähvardas talupoegi, et kui need ei soovi võetud avansslaene sügisel tagasi maksta, võidakse nende varandus võla katteks maha müüa, lisaks võivad järgneda ka karistused.⁴⁴ Seda korraldust kommenteerides ütleb Jaan Konks, et tegemist oli “uee” põhimõttega, kus talupoega “ähvardati tema varandus ära müüa ja teda peale selle veel karistada”, mille “kiitsid mõisnikud meelsasti heaks”.⁴⁵ Tegelikult aga sõnastati siin lihtsalt juba vana praktika.⁴⁶

⁴⁰ *Magazin und Kassa-Ordnung für die Bauerschaft der Güter Kolzen und Eikasch* (Rīga, 1803), 16 (§14).

⁴¹ Vt Otto Liiv, “Eestimaa talunikude palve- ja kaebekiri kuningas Karl XI-le 1684. a.”, *Ajalooline Ajakiri* (1929), 156–165 (161); EAA, f. 278, n. 1, s. XVI:41g, l. 299–300p (Striķi talupoja kaebekiri Liivimaa kindralkubernerile, 6.10.1696); LVVA, f. 7400, n. 1, s. 20, l. 34–35 (M. v. Strokirch leitnant Lunawile, 27.01.1696); EAA, f. 567, n. 3, s. 39, l. 5p (Specification der Meyershoffschen Baurklagen, 20.05.1723); Soom, *Der Herrenhof*, 208.

⁴² Pigem tüüpilise näitena kaebas Võru kroonumõisa talupoeg Kausta Peep 1745. aastal, et oli andnud mõisale oma sea raha- ja linavõla eest, kuid mõis väitis oma aruannete järgi, et siga oli talupojalt võetud hoopis varastatud 55 toobi viina ja hobuse valjaste eest: EAA, f. 567, n. 3, s. 186, l. 142–142p (Protokollum Immissionis Gutes Waimel, 1745).

⁴³ Vt nt Arnold Soom, “Fogden och herrgårdsmiljön i Baltikum under 1600-talet”, *Festskrift till Birger Nerman den 6 oktober 1958*, *Svio-Estonica*, 14, ny följd 5 (Lund, 1958), 87–108 (98).

⁴⁴ Jaan Konks, *Eestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel*, TRÜ Toimetised, vihik 96 (Tartu, 1960), 283.

⁴⁵ Konks, *Eestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajandus*.

⁴⁶ Nagu C. Fr. Schultz oma tuntud 1764. aasta Aizkraukle ja Skriversi eratalurahvaseaduses (§5) rõhutas: “Hat der Bauer etwas von seinem Erbherrn auf Schuld genommen, dann haftet er mit seinem ganzen Vermögen für diese Schuld; und wenn er diese Schuld nicht zu der versprochenen Zeit bezahlet, dann hat der Erbherr vor allen anderen Gläubigern Fug und Recht, seine Bezahlung aus den Sachen dieses Schuldners zu nehmen” (R. J. L. Samson v. Himmelstiern, *Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen, in besonderer Beziehung auf das Herzogthum Livland*, Beilage zum Inland ([Dorpat], 1838), 152).

Samas ei luba mõisates peetud võlaraamatutesse tehtud sissekanded tekkida pildil, nagu oleks selline loomadega viljavõlgade õiendamine alati rekvireerimisena toimunud, vaid nähtavasti on talupojad ka ise looma oma võlgade tasumiseks mõisa toonud.⁴⁷ Leidub mitmeid juhtumeid, kus võlakatteks toodud looma väärtus ületas talupoja võla suuruse, mistõttu on mõis talupojale ülejäägi viljas või rahas tagasi andnud ehk justkui looma talupojalt välja ostnud.⁴⁸ Vana-Põltsamaa 124 talupojast olid 1761. aasta sügisel oma tolle aasta avanssllaenuvõlgasid ja viljaandameid härja või lehmaga maksnud 27 talupoega (22%).⁴⁹

Ühe võimalusena võttis mõis talupoegadelt loomi esialgu ainult pandiks, mis anti pärast võlgade tasumist tagasi. Seega pandi talupoeg sundseisu, et ta oma võlgade tagasimaksmisel tõesti pingutaks ega püüaks oma tegelikku makseuutlikkust varjata. Peamiselt on talupoegadelt võetud nende rakmeloomi, kuid ka lehma, pulle või muud väärtuslikku. Näiteks võttis mõis 1743. aasta sügisel iga neljandalt Väimela talupojalt midagi nende majapidamisest pandiks, kuna nad polnud suutnud käesoleva aasta kohustusi või varasemaid võlgnevusi tasuda. Veel 1744. aasta kevadsuvel hoidis mõis enda käes pandina 13 talupoja üheksat lehma, nelja härga ja ühte pulli. Ühelt talupojalt oli 1743. aasta sügisel 1741. aasta rukkivõla eest lehm küll ära võetud, kuid jõuluõhtul, 24. detsembril andis mõis talle lehma tagasi ning võttis selle asemel pandiks kuue ja seeliku (*ein Rock nebst Körrick*). Ka üks teine talupoeg, kellel oli 1741. aastast jäänud ainult 1,66 vaka suurune rukkivõlg, pääses vaid kuue pantimisega. Seevastu suurvõlglane Korroli Peep oli sunnitud andma pandiks kaks looma – nii oma lehma kui härja, kuna tal polnud võlgnevusi mitte ainult 1741. ja 1742. aastast, vaid ta jäi ka 1743. aasta eest võlgu nii kevadise toetuslaenu kui sügisese viljaandamid. 10. jaanuaril 1744 on mõis talle küll korraks härja

⁴⁷ Nt “Weike Jury Madi – 22.08 widergabe 9 lf Rocken, brachte 1 Ochs zu 4 lf 2 St. Rocken u zu 5 lf Gerechtigk. Rocken u zu 2 lf 27 St Gersten, ist also aller Rocken bezahlt u bleibt noch 14 lf Gersten ohne Gerechtigk. schuldig”: EAA, f. 1324, n. 1, s. 207, l. 7 (Baur Vorschub Berechnung von Saggad fürs Jahr 1788); selgelt tuleb see välja ka: RA, Ekonomiståthållarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Raadi inkvisitsiooniprotokoll, 7.11.1693).

⁴⁸ Nt “Kaugemetsa Tenõ – toi 1 must Erg mis arweti 20 Rubl., wolgo oli 6 waka Rukid – 480, 12 waka odre – 720 = 1200. Sai Raha jurde 800 = 20 00”: EAA, f. 1324, n. 1, s. 211, pagineerimata (Rachwa Wola-Ramat [Sagadi], 1792); samuti: *Iwand brachte 1 Ochse für 8 lof Rocken u. ich gab ihm noch 1 lof Gerst zu, weil es ein guter Ochs war*: EAA, f. 1324, n. 1, s. 205, l. 9p–12 (Baur Schuld-Buch von Jahr 1786); RA, Ekonomiståthållarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Raadi inkvisitsiooniprotokoll, 7.11.1693).

⁴⁹ EAA, f. 1348, n. 2, s. 6 (Schloß-Oberpahlen: Vorstreckungs-Specification pro 1761).

tagasi andnud, et ta saaks endale koju puid vedada. Ka paarile teisele talupojale on mõne konkreetse töö jaoks nende härg korraks tagasi antud.⁵⁰

Palju pahameelt on talupoegadele tekitanud see, et mõisnik pole iga kord suvatsenud võlgade pandiks võetud loomi tagastada.⁵¹ 1687. aastal kaebas näiteks kroonutalupoeg Sutti Jacob, et rentnik oli temalt võlgade pandiks kaks härga võtnud, kuid andnud pärast võlgade õiendamist tagasi vaid ühe ning hoidnud teise endale põhjendusega, et see katab kulud loomasööda eest, mida ta oli mõlemale härjale pidanud ette andma. Asehaldur tunnistas sellise käitumise “mitte õiglaseks” ja nõudis mõlema härja tagastamist.⁵² Antud näitest tuleb välja veel teinegi aspekt, mida võib talupoegade kaebustes mitmel pool kohata – mõisnik on kasseerinud talupoegadelt sisse ka koormiste või võlgade sissenõudmisel tekkinud kulud. Asehaldur M. v. Strokirch kirjutas 1691. aastal Rencēni rentnikule, et koormiste sissenõudmine ei tohi olla ebaõiglane ega selline, et talupojad seeläbi veel rohkem koormatud saavad ning suuremasse vaesusse varisevad. Seda on “väga ohtlik praktiseerida ja võib mõningaid ebamugavusi põhjustada”. Tuleb kasseerida ainult õiglased võlad ning mitte mingeid lisakulusid (*keine executions Kosten*).⁵³

Loomulikult on mõisa poolt alati võimaldatud viljaandameid ja võlgu rahas tasuda. Mõisates peetud talupoegade võlaraamatutes leidub mitmeid sellekohaseid märkmeid.⁵⁴ Samuti on talupojad mõnikord tasunud oma võlgu ka muude asjadega, näiteks vankrirataste või hõbeprossiga.⁵⁵ Järk-järgult alates 18. sajandi teisest poolest ning 19. sajandil juba valdavalt levis aga praktika, et kui talupoeg eelmiste aastate võlgu maksta ei suutnud, pidi ta need tööga tasa teenima. Mõisad on pakkunud talupoegadele

⁵⁰ EAA, f. 567, n. 3, s. 186, l. 84–85p (“Von nachstehend. Groß-Waimelschen Bauren, pro 1743 im Herbst vor ihre Vorstreckungs- und Gerechtigkeits Schulden, in Ermangelung des Korns Folgendes Hornvieh gepfändet”).

⁵¹ Nt EAA, f. 278, n. 1, s. XVI:3a, l. 5p (Kurtzer Auszug der Adselschen Bawer Klagen, 1646).

⁵² LVVA, f. 7400, n. 1, s. 15, l. 198–198p (M. v. Strokirch C. Fr. Lillienfeldile, 2.04.1687); täpselt analoogne näide: Otto Liiv, “Suur näljaaeg Eestis 1695–1697”, *Akadeemilise Ajaloo Seltsi toimetised*, 9 (Tartu, 1938), dok. nr. 299.

⁵³ LVVA, f. 7400, n. 1, s. 16, l. 144–144p (M. v. Strokirch F. v. Tiesenhausenile, 13.11.1691).

⁵⁴ Nt EAA, f. 1324, n. 1, s. 202, l. 18, 26, 32 (Sagadi talupoegade võlaraamat, 1741–1746); EAA, f. 1324, n. 1, s. 206, nr. 10, 17 (Baur Vorschuß berechnung von Saggad fürs Jahr 1787); EAA, f. 1324, n. 1, s. 205, l. 9p–12 (Baur Schuld-Buch von Jahr 1786); EAA, f. 1348, n. 2, s. 169, l. 11p–17 (Vorstreckungs Specification des privaten Guthes Payus pro 1768).

⁵⁵ RA, Ekonomiståthållarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Raadi inkvisitsiooni protokoll, 7.11.1693).

mingit konkreetset teenistust (nt kivide murdmine, puudetegu, maade võsast puhastamine, ehitustööd jms)⁵⁶ või on nõutud abiteopäevi.⁵⁷ Kuigi 19. sajandi esimesel veerandil jätkus võlgade maksmine ka loomadega, on talupoegadelt võla eest töö nõudmine juba selgelt domineerivam praktika.⁵⁸

Talupojalt võlgade eest töö nõudmine oli kuulutatud aktsepteeritaks ka Liivimaa 1797. aasta maapäevaotsustes, kus kirjutati ette ka sellekohased määrad (§10). Kuigi keegi ei tohtinud nõuda talupoegadelt rohkem kui vakuraamatus fikseeritud, oli talupoeg juhtumite korral, kus ta polnud täielikult oma andameid, mõisast saadud avansslaene või pearaha tasunud, kohustatud tegema 15-kopikalise võlgnevuse eest mõisale ühe päeva jalategu või 30 kopika eest ühe päeva rakmetegu. Viljavõlgade puhul pidi sellisel juhul kehtima määr, et ühe vaka rukki (mis oli võrdne kahe vaka kaeraga) eest tuli teha viis hobusepäeva või kümme jalapäeva. Vaka odra või tatra eest aga neli hobusepäeva või kaheksa jalapäeva. Mõisal polnud õigust nõuda neid teopäevi sõnnikuveo, külvi- ega lõikuseajal. Samuti ei olnud selliste võlgade väljateenimiseks lubatud nõuda ühest talust korraga rohkem kui ühte teomeest üheks päevaks.⁵⁹

Ka Liivimaa 1804. aasta talurahvaseaduse järgi (§74) pidi talupoeg, kes oli võtnud rahas või natuuras mõisnikult avansslaenu ning polnud suutnud tagasi maksta, selle tasa töötama.⁶⁰ 1809. aasta täiendusparagrahvides

⁵⁶ Vt nt EAA, f. 1324, n. 1, s. 215, passim (Bauer-Schuld-Buch aus der Hoffs Klete Saggad, 1808); Salupere, "Goerg von Bocki keisrikirjad", 13.

⁵⁷ Nt Aru mõisa (Nõo khk) 1800. aasta vakuraamatu abiteopäevadele ühe jalateolise 8 päeva enne jüripäeva ja 8 päeva pärast mihklipäeva ning saab nende 8 päevade eest ühe rubla ja 8 hobusega päeva eest pärast suvekülvi 2 rubla. Need aga, kes on võlavabad, neid teopäevi ei anna." (LVVA, f. 214, n. 2, s. 315, l. 142–150); vt ka EAA, f. 1324, n. 1, s. 214, passim (Bauer Schuld Buch von dem Guthe Saggad im Jahr Anno 1806); EAA, f. 2471, n. 1, s. 156 (Geld-Schulden des Ruttigferschen Bauern pro 1815, 1816 und 1817).

⁵⁸ Nt tuleb töö osakaalu tõus hästi välja, kui vaadata Sagadi talupoegade võlaraamatuid aastatest 1786–1808: EAA, f. 1324, n. 1, s. 205, 207, 214, 215; vt ka EAA, f. 249, n. 1, s. 2, l. 6 (Heimtali vallakohtuprotokoll, 11.03.1827).

⁵⁹ *Landtags-Schluß zur Verbesserung des Zustandes der Bauern*, [hrsg. von Fr. v. Sivers] (Moskwa, 1797), 15–16; analoogselt olid talupoegade võlgade eest teokohusemäärad reguleeritud 1804. aasta Eestimaa talurahvaseaduses: [Joh. Ph. G. v. Ewers], "Provisorische Verfassung des Bauernstandes in Ehstland", *Rußland unter Alexander dem Ersten. Eine historische Zeitschrift*, hrsg. von H. Storch, 7. Bd (St. Petersburg, Leipzig, 1805), 331 (§36).

⁶⁰ *Doklad Ego Imperatorskomu Velitšestvu ot Komiteta, utšreždennago dlja pazsmotrenija Lijfljandskikh del* ([St. Peterburg, 1804]), 61.

lisati veel täpsustused naturaalandamite võlgnevuste kohta (§38).⁶¹ Talupojad pidid igal aastal kõik oma naturaalandamitega seotud kohustused õiendama 1. oktoobriks. Kui seda polnud juhtunud, pidi vallakohus mõisniku nimel talupoja juures inventuuri läbi viima. Kui talupojalt midagi leitakse (*etwas vorfindet*), makstakse sellest tema võlgnevused. Peaks aga talupoeg vilja puuduse tõttu võlgu jääma, määrab vallakohus talle uueks maksutähtajaks 1. jaanuari, et talupoeg selle aja jooksul oma võlgnevuse õiendamiseks midagi teenida jõuaks. Selle tähtaja kukkudes asub vallakohus talupoja vallasvara müüma, kuni võlgnevus on tasutud, kuid jätab puutumata edasiseks talupidamiseks vajamineva raudvara. Kui aga ka talupoja vallasvara müügi järel ei saa võlg täielikult tasutud, on see talupoeg kohustatud vastavalt fikseeritud taksidele (mis olid muutuvad, kuid üks vakk rukist ei ületanud kunagi kaheksat rakmepäeva) oma võlgnevuse tööga tasa teenima. Niisamuti pidi täieliku ikalduse või mõne õnnetuse tõttu naturaalandamite kohustuste täitmisel raskustesse sattunud talupoeg oma naturaalkoormised teotööga tasa tegema.

Seega polnud talupoegadel isegi ikalduste korral oma võlgnevuste eest pääsu. Suurtesse võlgadesse sattusid talupojad iseäranis 1807.–08. aasta ikalduste tõttu. 16. juulil 1808 väljastaski Liivimaa kubermanguvalitsus kõigile vallakohtunikele korralduse, et need koos neile määratud abilistega kindlasti enne saabuvat lõikust kõikide talude põllud ja söödimaad üle vaataks ning mõisavalitsusele aru annaksid, kui palju iga talupoeg oma võlast ära tasuda jõuaks. Võlgu mitte maksta suutvate talupoegade rehepeks ja talivilja külv pidi minema mõisa ning vallakohtu järelevalve alla. Need talupojad, kes esimesel maksupäeval ei maksa ja tunnistavad, et nad ei jõua oma kohustusi ja võlgasid õiendada, ning kellest on ka teada, et nad tavaliselt oma kohustusi halvasti täidavad, peab kohe vilja mahalõikamisest alates range järelevalve alla seadma, et keegi neist teragi vilja kõrvale ei toimetaks või enne maha ei müüks, kui tema laenuseeme ja viljavõlad on täielikult ära tasutud. Leebema järelevalvega võisid arvestada need talupojad, kellest oli teada, et nad maksavad oma kohustusi korralikult, ja need, kes olid kasutanud külviks omaenda seemet.⁶²

⁶¹ *Ergaenzungs Paragraphen zur Erlaeuterung der am 20 Februar 1804 Allerhöchst bestaetigten, ueber die Rechtsverhaeltnisse der Bauern des Livlaendischen Gouvernements Erlassenen Verordnungen* (St. Petersburg, 1809), 43–49.

⁶² *Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente, gesammelt und geordnet von C. F. W. Goldmann* (TÜR, Est B-197), 16.07.1808 (seda on põhjalikult refereerinud ka: August Traat, *Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini* (Tallinn, 1980), 88–89); praktiliselt samasisulise korralduse eesti ja läti keeles väljastas Liivimaa kubermanguvalitsus ka järgmisel aastal, lisandus täpsustav saksakeelne

Hoolimata sellest, et mõisatel oli igal sügistelvel lisaks otsesele sunnile kasutada koormiste ja võlgade sissenõudmiseks mitmesuguseid võtteid, oli suur osa talupoegi ikkagi pidevalt võlgades. Seega pidi kusagilt minema ikkagi piir, millest rohkem talupoeg ühel aastal enam anda ei suutnud.⁶³ Enamasti ongi põhjendatud talupoegade ülesjäänud võlgasid sellega, et nende varatuse tõttu pole nad võimelised rohkem tasuma.⁶⁴ Näiteks selgub Läänemaal elava Ungru mõisniku J. Fr. E. Ungern-Sternbergi majandusmärkmikust, et hoolimata 1799. aasta suurest viljaikaldusest, õnnestunud tal kõik vajalik talupoegadelt sisse nõuda, kuigi suuremalt jaolt mitte viljas, vaid loomade, tööpäevade ja raha näol. Ta oli nimelt lasknud talupoegadel murda paasi, nii et arvestas sülla kivide (*Fliese*) eest 150 kopikat ehk 1,3 vakka viljavõlga. Järgmisel, 1800. aasta sügisel tekkinud talupoegadel oma võlgade tasumisel aga veel suuremaid raskusi ning alles nüüd märgib Ungern-Sternberg oma märkmikusse, et talupoegadel jäi sel aastal võlgnevusi (*die Restanz*) isegi pärast vilja, raha, loomade ja tööpäevade “ranget” sissekasseerimist. See oli aga avanssllaenude osas kokku ainult 5,4 protsenti kogusummast.⁶⁵

Niisiis ei suudetud mõisate poolt rakendatud võtete ja sunniga tekitada olukorda, kus talupojad üldse võlgu ei jääks, küll aga lubavad talupoegade võlaregistrid väita, et kõik kirjeldatud vahendid hoidsidki ära selle, et talupoegade võlad ei akumuleerunud aasta-aastalt, vaid püsisid võimalikult kontrolli all ning kõikusid vastavalt saagiaastatele üles-alla. Samas, kui talupoeg polnud suutnud sügisel kõiki oma selle aasta kohustusi tasuda ning tal jäi mingi võlg, oli sel tõesti kalduvus kujuneda probleemiks paljudeks aastateks.

korraldus kõigile mõisnikele: *Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente*, 9.08. ja 12.08.1809.

⁶³ Mõisnikud tõstsid muidugi talupoegadele võlgu jäämise lubamist esile, et tõestada oma “heaks” mõisnikuks olemist, vt nt EAA, f. 567, n. 3, s. 51, l. 76p–77 (B. v. Campenhausen Liivimaa asehaldurile, 23.09.1732); ja seda pidas kiiduväärseks ka: August Wilhelm Hupel, *Topographische Nachrichten vom Lief- und Ehistland*, 1. Bd. (Riga, 1774), 550.

⁶⁴ Nt “... so unvermögenheit halber nicht hat können gezahlet werden”: LVVA, f. 7349, n. 2, s. 50, l. 31 (Üksküla talupoegade võlgade *inventarium* aastate 1659–1662 kohta). Kui aga Raadi mõisa opmanilt küsiti, miks ta polnud kolm aastat tagasi surnud Liutzep Adamilt võlgasid sisse nõudnud tema eluajal, mis tuleb nüüd ka pärast perenaise minema pagemist korstnasse kirjutada, siis vastas too, et “der Baur hette nichts zum besten gehabt alß hette Er auch nictes von ihme bekommen können”: RA, Ekonomistähällarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Raadi inkvisitsiooniprotokoll, 7.11.1693).

⁶⁵ EAA, f. 1423, n. 1, s. 21, l. 92p–94 (J. Fr. E. Ungern-Sternbergi majapidamismärkmik 1797–1802).

Teisalt siiski võlaaruanded ei luba nõustuda P. Fr. Körberi üldistava väitega, et kui talupoeg on kord juba võlgadesse sattunud, võib teda sellest ainult erakordne õnn vabastada.⁶⁶ Näiteks kasvas 1799.–1801. aasta suurte ikalduste tõttu talupoegade võlakoormus oluliselt nii Liivi- kui Eestimaal, kuid 1802. aastal kirjutas Vändra pastor Otto Huhnile lootusrikkalt, et nii paljude järjestikuste ikaldusaastate jooksul pole viljasaagid võlgade tagasimaksmiseks küll piisavad olnud, kuid edaspidiste rikkalike aastate järel need siiski loodetavasti “täielikult õiendada suudetakse”.⁶⁷ Sagadi talupoegade võlaloendist selgubki, kuidas 1806. aastaks oli enamik talupoegi oma sajandi algusaastate võlgadega ühele poole saanud. 1806. aasta võlaregistrisse on kantud 84 talupoja nimi, kellega Sagadi mõisal üldse mingi võlasuhe oli (st sh vabadikud, valla käsitöölised jt), kuid nendest ainult seitsmel oli võlgnevusi aastatest 1800–02. Näiteks sai üks talupoeg, kellel oli veel 1,5-vakane rukkivõla jäänuk 1801. aastast, selle just 1806. aasta kevadel kaheksa teopäevaga tasunud, mis tähendas talle ühtlasi kõigi eelmiste aastate võlgadega ühele poole saamist.⁶⁸ 1806.–07. aastate ikaldused tõid küll kaasa ka Sagadi võlaaruannetes kajastuva uue talupoegade võlasmislaaine, kuid 1808. aasta lõpuks olid Sagadi 52 talupojast 19 (s.o 36,5%) suutnud taas kõik oma viljavõlad täielikult tagasi maksta.⁶⁹ Seejuures, kui vaadata talupoegade käitumist vanade võlgade maksmisel (või ka nende sissenõudmisel), ei näi olevat ühest loogikat, kas kõigepealt on püütud tasuda vanemaid võlgu või uuemaid, kas suuremaid või väiksemaid.⁷⁰

Seega lubavad talupoegade võlaaruanded kindlalt väita, et jäädes küll mõne aasta eest rohkem võlgu, pole talupojad pääsenud nende võlgade tasumisest järgnevatel aastatel. Nõnda elaski talupoeg aastaringide rütmis, kus eesmärgiks oli halb aasta üle elada ning lootä, et hea aastaga saab

⁶⁶ [Peter Friedrich Körber], “Ueber die jährliche Hungersnoth der lief- und ehstländischen Bauern”, *Der nordischen Miscellaneen*, 8 (1784), 73–90 (82).

⁶⁷ [O. Huhn], *Statistisch-Medizinische Bruchstücke der Kirchspiele Livlands, 1802* (LVVA, f. 6810, n. 1, s. 50), l. 62.

⁶⁸ Samal ajal oli 1804. aastast võlgu 4 talupoega ja eelmisest ehk 1805. aastast 32 talupoega: EAA, f. 1324, n. 1, s. 214, pagineerimata (Bauer-Schuld Buch von dem Guthe Saggad im Jahr Anno 1806).

⁶⁹ EAA, f. 1324, n. 1, s. 215.

⁷⁰ Nt saab talupoegade vanade võlgade õiendamisi hästi jälgida Raadi talupoegade 1670.–88. aastate võlaregistrite põhjal, kus makstud võlgadele on ring ümber tõmmatud, või kui talupoeg on toonud ära näiteks ainult osa võlast, on tehtud vastav parandus: RA, Ekonomiståthållarens i Dorpat G.A. Strömfelts kontor:23 (Rathßhoff Res-tantien Register von Ao 1670 biß den 15. Aprill Ao 1688); vt ka EAA, f. 1324, n. 1, s. 202 (Sagadi talupoegade võlaraamat, 1741–1746).

tekkinud kahjud ja võlad tasa teha.⁷¹ Arusaadavalt lootis pidevalt võlgadesse sattuv talupoeg seda enam järgmise aasta heale saagile, et oma võlgadest taas välja rabeleda. Seda ootust jagas temaga kahtlemata ka mõisnikkond.⁷²

Kui talupoeg aga tõesti ei suutnud oma võlgu mitu järjestikust aastat ohjeldada ning tema võlad hakkasid hoogsalt kasvama, peeti selliseid talupoegi enamasti juba laostunuks ja neid ähvardas väljatõstmine. Mäletatavasti esitab A. W. Hupel talupoja talust väljatõstmist kui tavapärasest asjast, mis sündivat nii siis, kui peremees õnnetuse või oma liiderlikkuse pärast põhja käib, kui siis, kui peremees “ei tasu oma toetuslaenu ja tavapäraseid andameid”.⁷³ Liivimaa 1804. aasta talurahvaseaduses (§40) kirjutati aga ette, et talupoja tohtis eelnevalt kihelkonnakohtus kinnitatud vallakohtu otsusega ainult sellisel juhul kohalt välja tõsta, kui ta alates ajast, mil ta on saanud revisjonikomisjoni poolt uue vakuraamatu, satub sellistesse võlgadesse, mis ületavad kahekordselt tema hinnatud maa väärtuse. Seejuures aga ei tohtinud need võlad olla tekkinud üldise häda või õnnetuse läbi, nagu tulekahju, ikaldus, taudid, rahekahjud vms, vaid hooletusest ja liiderlikkusest. Aga ka sellest, kui talupoeg ei õienda kuue aasta jooksul võlgasid, mis tal on kogunenud enne mainitud uue vakuraamatu sisseseadmist, ning need võlad kasvavad uute võlgade abil tema hinnatud maade topeltväärtuseni.⁷⁴ Talu võetigi käest reeglina nendelt talupoegadelt, kelle võlad olid tõesti hakanud akumuleeruma ning kes ei suutnud isegi mõisa sunnivahendite abil oma kohustusi ja võlgnevusi tasuda.⁷⁵ Selliseid juhtumeid ei tulnud aga siiski kuigi sageli ette.⁷⁶ Näiteks sattus isegi kolmel suurel ikaldusaastal 1806–08 Sagadis ainult üks talupoeg nii suurtesse võl-

⁷¹ Vrd: Elizabeth Colson, “In good years and in bad: Food strategies of self-reliant societies”, *Journal of Anthropological Research*, 35:1 (1979), 18–29 (18).

⁷² Nt EAA, f. 39, n. 1, s. 641, l. 2–2p (Eestimaa rüütelkonna peamees Eestimaa viitsekubernerile, 22.11.1818): “durch die zu erwartende, hoffentlich gesegete, Erndte, diese Schuld, ohne für ihn ruinierend zu werden, abtragen zu können”.

⁷³ August Wilhelm Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland*, 2. Bd (Riga, 1777), 237–245; vrd Snell, *Beschreibung*, 114, 173.

⁷⁴ *Doklad Ego Imperatorskomu*, 27.

⁷⁵ Nt EAA, f. 882, n. 1, s. 38, l. 24–26 (Schulden-Conto des Arlaschen Bauern Pentti Maddi, 1814–1821); RA, KA, Livlänska Donationskontoret. F II b2), 6 (Wackenbuch der beeden Dörfer Kehoküll und Sahrenküllä oder Zartesküllä des Guthes Wagenküll im Helmschen verfestiget nach der den 5. Apr. Ao 1687 alda gehaltener Inquisition); EAA, f. 278, n. 1, s. XVI-41g, l. 36–37 (Kunsin Jaani kaebekiri Liivimaa kindralkubernerile, 6.10.1696); *Eesti rahva ajalugu*, 1343; Traat, *Vallakohus*, 53, 61, 99.

⁷⁶ Vrd: Kersti Lust, “Taludest väljatõstmisest eestikeelse Liivimaa kroonukülas 19. sajandil”, *Vene aeg Eestis. Uurimusi 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni*, koost. Tõnu Tannberg (Tartu, 2006), 256–278, eriti 264–266.

gadesse, et talt talu ära võeti ning taluinventar võla katteks maha müüdi; tema raskused olid alguse saanud aga juba 1801. aastast.⁷⁷

Loomulikult talupojad ise alati enda maksevõimetuks kuulutamiseega ei leppinud. Näiteks kurtis üks 17. sajandi lõpu näljaaastatel täielikult laostunud ning võlgadesse sattunud More talupoeg asehaldur M. v. Strokirchile, et ta lootnud ennast ikka uuesti jalule aidata, soetanud selleks ka hobuse, kuid nüüd soovivat mõisavalitseja ta talukoha hoopis teisele perele anda ning ühtlasi võtnud võlgade katteks ka tema uue hobuse.⁷⁸ Seega võis mõis talupoegkonda pidevas väljatõstmise hirmus hoida, et see oma kohustusi püüdlis täidaks.⁷⁹

Kokkuvõte

Senise historiograafia ettekujutuse järgi oli talupoegade võlgade akumuleerumine paratamatu, kuna koormised ületasid talupoegade maksesuutlikkuse, mis tähendas, et võlad said igal aastal põhimõtteliselt ainult kasvada, kuni mõisnik need tühistas. Selline mõttekäik aga nii lihtsustatud kujul allikalist tuge ei leia.

Allikatest pole võimalik välja tuua mingit kindlat suurusjärku, kui palju talupojad igal aastal oma koormiste eest mõisale võlgu jäid, vaid see erines mõisati ja aastati suurel määral. Loomulikult erinesid talupoegade võlad oluliselt ka ühe mõisa piires. Võib aga kindlalt väita, et mingisugust üldist ja reeglipärast iga-aastast võlgade akumuleerumist pole toimunud. Pigem saab allikate põhjal järeldada, et talupojad olid oma võlgade õiendamisel palju suutlikumad, kui senine historiograafia on mulje jätnud. Samuti tuleb meele pidada, et talupoegadel oli lisaks mõisale võlasuhted ka kiriku, linnakaupmeeste, teiste talupoegade ja kõrtsiga jms.⁸⁰ Kui talupoeg tõesti makseraskustesse sattus ning tema võlad jõudsalt kasvama

⁷⁷ EAA, f. 1324, n. 1, s. 216, pagineerimata (Baur Schuld Buch im Jahr 1807); vrd: EAA, f. 1324, n. 1, s. 214, 215.

⁷⁸ LVVA, f. 7400, n. 1, s. 22, l. 207–207p (M. v. Strokirch G. Gröenile, 9.06.1699).

⁷⁹ Vt otseseid sellekohaseid ähvardusi: *Eestima Tallorahwa Kohto-Seadus, ehk Wallakohto Käso-ramat* (Tallinnas, [1806]), 1. rmt., 2. ptk., art. 9; 4. rmt., 3. ptk., art. 1.

⁸⁰ Eestimaa 1804. aasta talurahvaseaduse järgi tuli talupojal alati kõigepealt tasuda võlgnevused mõisale, siis järgmisena kohustused kiriku, kirikuõpetaja ja võõrmündrite ees ja seejärel võlad vallamagasiaida ees. Kõige lõpuks pidid jääma võlad palgasulastele ja kõikidele teistele võlausaldajatele: *Eestima Tallorahwa Kohto-Seadus*, 4. rmt, 3. ptk, art 1–7. Kui magasinivõlad vahelt välja arvata, siis sama järjekord oli fikseeritud analoogselt ka juba 1789. aastast pärinevas Vigala mõisa eraseaduses ja 19. sajandi alguse Kandle eraseaduses (*Die privaten Bauerrechte Estlands*, 38–39, 226–227).

hakkasid, oli ta määratud pigem pankrotistumisele, kui et võis oodata mõisa poolt võlgade andeksandmist.

Lihtsustatud on ka väide, nagu poleks mõisad saanud enda huvides talupoegadelt võlgade kättesaamiseks kasutada sunnivahendeid. Vastupidi – võlgujäämise eest karistamine, võla pärast talu vara rekvireerimine või võlgniku töölesundimine on olnud tavaline praktika. Hoolimata tõesti mitmetes allikates avalduvatest võlgade kinkimise juhtumitest, ei näi tegu olevat mingi levinud ja regulaarse praktikaga. 17.–19. sajandi alguse mõisates peetud võlaregistrid näitavad, et talupoegade võlgu on sageli aastast aastasse edasi kantud, ja niimoodi isegi aastakümneid. Talupojad on neid siis järk-järgult tasunud. Võlgu nõuti talupoegadelt sisse järjepidevalt ning nad pole nende tasumisest pääsenud. Mõisate mitmed ranged meetmed võlgade kättesaamiseks olidki kahtlemata põhjuseks, miks võlgade suurt ja järjekindlat akumuleerumist ei toimunud ja kindlasti ei pea paika vastupidine ettekujutus mõisnike leebest suhtumisest talupoegade kroonilisse võlgujäämisse.

ABSTRACT: The landlords' attitude towards peasants' debts in Livland and Estland in the 17th–19th centuries (until the 1820s)

In order to protect their power over serf peasantry the nobility loved to stress that it would not be in the interest of landlords to oppress their peasants to the degree that would bring them to ruin. This understanding is well rooted in the historiography as well and sometimes it carries even the weight of argumentation. The present article argues this statement through examining the landlords' attitude towards peasants' debts. According to the historiography, peasants remained in debt practically every year and the repayments of these arrears were almost impossible as new debts were steadily added. Such an accumulation of debts usually continued until landlords eventually cancelled the peasant's old debts. So, the aim of this article is to clarify whether peasants' debts really accumulated from year to year; whether these debts were cancelled by the manor; and to what extent, or whether any landlords called in the previous years' debts from peasants.

Analyzing the numerous preserved debt registers kept by manors of Livland and Estland in the 17th–19th centuries, one can conclude that it

is hard to put forward any single figure of how high the peasants' indebtedness was on a regular basis. It differed between manors and years to a large degree. But one thing is clear: that nowhere did a general or regular accumulation of peasants' debts from year to year take place. Rather, it appears that the peasants were far more capable of repaying their arrears and advance loans than has been often represented in the historiography. On the other hand, indeed, there can be found the peasants who had gone into insolvency and whose debts had gone up with great rapidity, but such peasants were in risk to lose their farmstead rather than in hope to get their debts to be cancelled by the manor.

It seems to be a too simplified understanding that landlords could not or did not want to use force or violence to demand the repayment of debts from their peasants. On the contrary, punishments, requisitions and forcing peasants to labor for debts were an everyday practice. While in most cases the regular accumulation of peasants' debts did not occur, it was not because landlords were obliging and regularly gave up their demands. In fact, only some rare examples can be found where a lord had indeed cancelled a whole debt or a part of it. Usually peasants' old debts were accounted from year to year, sometimes even through decades, and peasants had to pay them back step by step. Peasants could not escape from repaying them. The strict means used by manors to demand debts seems to be the main reason why the general accumulation of peasants' debts did not take place.

MARTEN SEPPEL (b. 1979) is a Ph.D. student at the University of Tartu